

ERZURUM KONGRESİ VE MANDA MESELESİ

Arş.Gör.İsmail EYYÜPOĞLU*

Manda terimi dünya siyasetinin gündemine Birinci Dünya Savaşı'nda girmiştir. Kelime anlamı olarak "vekâlet" anlamına gelmektedir¹. 1918 yılının Ocak ayı başlarında I.Dünya Savaşı'na katılan taraflar yorgunluk belirtileri göstermeye başladılar. Her iki tarafta barışa hazır bir görüntü sergiliyordu. Böyle bir ortamda A.B.D. Başkanı Woodrow Wilson savaşın sonunda imzalanacak olan barış antlaşmalarını temellendiren 14 maddelik muhtırasını yayınladı (8 Ocak 1918)².

Wilson, 14 maddeyi içeren programı ile yeni bir dünya düzeni vaadediyordu. Programının 12.maddesi Osmanlı'yı ilgilendiriyordu. "Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarına dokunulmayacak ancak bu topraklarda yaşayan diğer unsurların varlıkları ve geleceğe yönelik faaliyetleri güvence altına alıncağı". Bu karara Türk kamuoyu olumlu bakıyordu. Bu çerçevede içerisinde program bütünüyle değerlendirildiğinde Avrupalılar Türk milleti kadar olaya olumlu yaklaşmıyorlardı³. Wilson uluslararası ilişkilere yepyeni bir hava getirmek amacıyla idi. O'nun bu iddiası I.Dünya Savaşı ile ortaya çıkan gerçekler arasında tezat oluşturacaktı⁴.

Wilson her ne kadar mağlup ülkelerden toprak alınmaması ve bu ülkelerin refahı ve gelişmesi gibi iki temel nokta üzerinde duruyorsa da Avrupa'nın galip devletleri onun gibi düşünmekten ziyade I.Dünya Savaşı sırasında yaptıkları gizli antlaşmaları bir kenara atmamanın çabası

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi

1 Kadir Kasalak, Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi, Ankara, 1993, s.20.

2 Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.I, Ankara, 1994, s.138.

3 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, C.II, İstanbul, 1987, s.481.

4 Oral Sander, Siyasi Tarih, C.I, Ankara, 1989, s.274.

içindeydiler⁵. Bu şartlar altında Paris'te 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan barış konferansında Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) kurulması konferansı idare eden devletler tarafından kabul edilince hazırlanan nizamnameye manda meselesi eklendi⁶.

Bu siyasi gelişmeler Avrupalı galiplerin işine yaradı. Wilson galiple mağlubu eşit kefelerde tartıyordu. Yapılacak barış antlaşmalarının Wilson'un 14 ilkesine dayandırılması temel prensip olarak kabul edilirken Türkiye'ye uygulanış tarzında adaletsizlik ön plana çıkmaktaydı⁷.

Böylece İtilâf Devletleri kendi çıkarları için yeni bir kılıf bulmuş oluyorlardı. Sömürgeciliğin yeni görüntüsü bundan sonra manda adı altında tarih sahnesindeki yerini almış oluyordu. Amerikan patentli olan "zamanın yaldızlı hâpı"⁸ kağıt üzerinde kalmaya mahkum olan maddeleri ile Türk aydınlarının da aklını çelmeye başlamaktaydı.

30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı devleti imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilirken İtilâf Devletleri de I. Dünya Savaşı sırasında imzalamış oldukları gizli antlaşmaları yürürlüğe koymaya başlamışlardı. Özellikle mütarekenin 7. maddesi İtilâflara güvenliklerini tehdit eden yerleri işgal edebilme hakkını veriyordu⁹. Mondros'ta verilen sözlerin aksine işgaller de başlamıştı¹⁰. İstanbul'a da kısa bir süre sonra itilaf donanması gelince bu şerait içinde aydınlar arasında kendine güvensizlikle birlikte müthiş bir maneviyat bozukluğu ortaya çıktı. Bu ruh haleti içinde büyük

5 Kasalak, Manda ve Himaye Meselesi, s.20.

6 Oral Sander, Siyasi Tarih, C.1, s.274; Kasalak, Manda ve Himaye, s.23.

7 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara, 1991, s.153; Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara, 1995, s.32.

8 İsmet (İNÖNÜ) Bey'in Kâzım Karabekir'e mektubu 1 Haziran 1919 tarihinde yazılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.54.

9 Sander, Siyasi Tarih, C.I, s.290.

10 Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C.I, İstanbul, 1991, s.39.

devletlerden birinin manda yönetimi altına girmeyi bir kurtuluş çaresi olarak görmeye başladılar¹¹.

Osmanlı aydınlarının büyük bir kısmı Amerikan mandasını isterken¹² İngiltere ve Fransa yanlıları da bulunmaktaydı. Fikirlerini kurmuş oldukları "Wilson Cemiyeti, Türk Fransız Muhibleri Cemiyeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Nigâhban Cemiyeti Askeriyesi ve İngiliz Muhibler Cemiyeti" gibi parti ve demeklere taşımışlardı¹³.

ABD Başkanı Wilson'un 14 maddeyi içeren programının etkisiyle Türk aydınları özellikle Amerikan mandası fikrini benimsemekteydi. Bu düşüncenin en büyük temsilcisi, 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti idi. Cemiyetin üyeleri arasında gazeteci-yazar, doktor ve avukatlar bulunmaktaydı¹⁴. Cemiyetin göze çarpan üyeleri arasında "milli heyecanın en ateşli tercümanı ve milli nümâyişlerin en yankı sesli lisanı olan "Halide Edip¹⁵, Ahmet Emin (Yalman), Refik Halit (Karay), Ali Kemal, Yunus Nadi (Abaloğlu), Celal Nuri gibi kişiler bulunmaktaydı. Cemiyetin kurucuları ve mensuplarından çoğu çeşitli faaliyetleriyle iyi niyetli olduklarını gösterecekler ve Anadolu'da Mustafa Kemal'in yanında yer alacaklardır¹⁶.

Bu cemiyetin Amerikan mandasındaki ısrarının başlıca dayanak noktası; devletin çoğunluğu Türk olan bölgelerinin dahi bağımsızlıklarını yitirebileceği ve İngiltere gibi sömürgeci bir devletin eline geçebileceği kaygısıydı¹⁷. Amerika'nın Türkiye mandası hususunda ikna olacağına

11 Tevetoğlu, Milli Mücadele'de Kuruluşlar, s.148; Tarık Mümtaz Göztepe, Vahideddin, İstanbul, 1994, s.174-175.

12 Salahi R.Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I, Ankara, 1995, s.100.

13 Kasalak, Manda ve Himaye Meselesi, s.54-63.

14 Tevetoğlu, Milli Mücadele'de Kuruluşlar, s.149-154.

15 Göztepe, Vahideddin, s.175.

16 Tevetoğlu, Milli Mücadele'de Kuruluşlar, s.149.

17 Kasalak, Manda ve Himaye Meselesi, s.55.

düşünüyorlardı. Amerika'ya verilecek bazı ayrıcalıklar buna yeterli olabilirdi¹⁸.

Türkler Amerikan mandası fikrine bu şekilde yaklaşırken Amerikalı tüccarlar da Türkiye'nin pazar hacminden dolayı bu bölgede bir Amerikan mandası kurulması taraftarıydılar¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonra işgalcilere karşı yurdun bağımsızlığını ve bütünlüğünü sağlamak için başlattığı Milli Mücadele döneminde özellikle Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında koparılan Amerikan mandası yaygarasının temelleri yukarıda sıralamaya çalıştığımız sebeplere dayanıyordu.

Mustafa Kemal Paşa yurdun kurtuluşu hakkında ne düşünüyordu? O, İngiliz himayesini ve Amerikan mandasını isteyen Türk aydınlarının fikirlerini isabetsiz olarak değerlendiriyor ve "Milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti" kurmayı düşünüyordu. İstanbul'dan çıkmadan düşündüğü ve Samsun'da uygulamaya başladığı karar buydu²⁰.

Erzurum'da bir kongrenin toplanması kararı Mayıs 1919 tarihine dayanmaktadır. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Paris barış konferansına "Anadolu'nun kuzey ve kuzeydoğusunda muhtar bir Ermenistan kurulması ve Osmanlı Devleti'ne bırakılması kararının iki tarafın ortaklığı ile alınmasının lazım geldiği"ni bildirmesi Doğu Anadolu halkını harekete geçirdi²¹.

18 Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c.I, s.100; Yine bu konuda İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, gündemde olan Ermenistan Mandası yerine Türk mandasını öneriyordu. Amiral Bristol ayrıca Erzurum kongresinde hazır bulunan Türk milliyetçilerinin de Amerikan mandasını isteyeceğime inanıyordu. Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c.I, s.103.

19 Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, c.I, s.100-101.

20 Atatürk, Nutuk, Ankara, 1994, s.8-9.

21 Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, Giresun, 1972, s.75.

Erzurum'da bulunan Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de diğer çevre illerle anlaşarak Erzurum'da bir kongre toplanmasına karar verdi²².

Erzurum Kongresi'nin toplanmasına karar verilen 29 Mayıs 1919 tarihinden kongreye kadar (23 Temmuz 1919) geçen süre içerisinde gerek komutanlar arasındaki yazışmalardan gerekse başında çıkan haberlerde manda ve himaye konusuna geniş yer verilmektedir.

Böyle bir mektup 1 Haziran 1919'da İstanbul'da bulunan Albay İsmet Bey (İNÖNÜ) tarafından 15.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazılmıştır. Paşa'nın eline 17 Haziran'da geçmiştir. İsmet Bey, mektubunda şunlardan bahsediyordu. "Ekseriyet diye ifade olunacak bir kitle de Amerikan mandasını, parçalanmış bir Türkiye'yi toptan üstlenmek üzere tercih ediyorlar." Kâzım Karabekir yine aynı tarihte Havza'dan bir mektup alır. Bunun tarihi 7 Haziran'dır. Mektubu yazan Mustafa Kemal Paşa'nın kurmayında haber alma ve siyasi şube müdürü Binbaşı Hüsrev Bey'dir. Hüsrev Bey mektubunda Amerikan ve İngiliz mandalarının esaretten farklı olmayacağını belirtirken Rusya'dan yardım alabilmek amacıyla Bolşevik esaslarının kabulünü de ileri sürmektedir²³.

Her iki mektubun da Kâzım Karabekir Paşa'nın eline geçtiği tarih olan 17 Haziran 1919 tarihinde Erzurum'daki bölgesel kongreden önce bir vilayet kongresi düzenlenmişti. Amerika başkanı Wilson tarafından bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarında Osmanlı hakimiyetinin egemen olacağını söylemesine rağmen İtilaf devletleri bu vilayetlerde Ermeni hakimiyetini kurmak istiyordu. Bunun için Avrupa'dan tarafsız heyetler

22 Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, C.I, s.144; "2 Aralık 1918'de Erzurumlu Raif Hoca ve Diyarbakırlı Süleyman Nazif tarafından İstanbul'da kuruldu. Ermenilerin doğuda çoğunluk olmadığını ve iyi şartlarda yaşadıklarını çıkardıkları Hadisat gazetesiyle anlatmışlar Kürt Teali Cemiyeti ile mücadele etmişlerdir. 10 Mayıs 1919'da Erzurum'da şube açmışlardır. Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Erzurum Kongresini yaparak 7 Ağustos 1919'da Şarki Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyetine katıldı." Refik Turan, İnkılâp Tarihi, s.102.

23 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.54.

istenmesi yoluna gidilmiştir²⁴. Amerikan mandası fikri işte Erzurum'da bağımsız Ermenistan fikriyle aynı anlama gelmekteydi.

Haziran ayı başlarında Paris Barış konferansı Osmanlı Devleti'nden ayrılması düşünülp Cemiyet-i Akvam adına dört büyük devletin mandası altına verilmesi düşünülen bölgelere komisyon göndermeye karar verdi. Komisyonların amacı halkın siyasi görüşünü tesbit etmektir. İngiltere, Fransa ve İtalya daha sonra bu kararlarından vazgeçmişlerdir²⁵. Charles R. Craine ve H.C.King'in dahil bulunduğu komisyon, Anadolu, Suriye ve Filistin'de bir inceleme gezisi yaptıktan sonra boğazlar bölgesinde kurulması düşünülen devlet ile Ermenistan'da dahil olmak üzere bütün Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınmasını tavsiye etti²⁶. Heyet Türkiye'de Amerikan mandası taraftarlarının çokluğundan hayrete düşmüştür. Manda taraftarları da bu esnada boş durmuyor, Erzurum Kongresi'nden fikirlerine uygun bir karar çıkarmaya çalışıyorlardı²⁷.

10 Temmuz'da yapılması düşünülen kongre bazı delegelerin gecikmesi yüzünden bu tarihte yapılamadı. Kongre hazırlıkları ile ilgili olarak 5 kişilik bir heyet-i faale oluşturuldu ve başına da Mustafa Kemal Paşa getirildi. 10 Temmuz'da yapılan ilk toplantıda²⁸ "Mandacı fikrin aksine" milli mukavemetin başarıya ulaşacağı belirtildi²⁹. Mustafa Kemal Paşa direnişi örgütlü kılmaya çalışarak milli iradeyi egemen kılmak amacıyla harekete geçiyordu³⁰.

Erzurum Kongresi öncesi Anadolu'da bulunan komutanlar kendi aralarında yaptıkları yazışmalarla da konu hakkında daha fazla bilgi edinmeye

24 Cevad Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s.65.

25 Mine Erol, Amerikan Mandası Meselesi, s.61.

26 Selek, Anadolu İhtilâli, C.II, s.482.

27 Erol, Amerikan Mandası Meselesi, s.63,64, 66.

28 Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.63.

29 Kasalak, Manda ve Himaye, s.123.

30 Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I, s.98.

çalışıyorlardı. 17.7.1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa bu konu ile ilgili olarak Ali Fuat Paşa'ya bir telgraf çekmiştir. Ali Fuat Paşa Ankara'da bulunan 20.Kolordu'nun Komutanı'ydı. İstanbul'dan aldığı bilgileri günü gününe Erzurum'a bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa çektiği telgrafta Amerikan mandası fikrinin milli amaçlarımızla iyi mukayese edilmesi üzerinde durarak Amerikalılarla bağımsızlık ve egemenliğimize zarar gelmemesi şartı ile ekonomik ve teknik ilişkilerde bulunulabileceği üzerinde durmuş, dış devletlerle kurulacak ilişkilerde de kongre kararlarına dayanmayı uygun görmüştür³¹. 21 Temmuz 1919 tarihinde 15.Kolordu Komutanı'na gönderilen bir telgrafta Amerikalıların Türkiye mandasını kabul ettiği belirtiliyor ve İstanbul'un Anadolu'da koptuğu 10.Fırka Komutanı Kemal imzasıyla bildiriliyordu. Aynı gün İstanbul gazeteleri Padişahın İngiliz himayesini kabul eden bir antlaşma yaptığını aktarırken Amerika yardımını öven sözlerine yer veriyordu³².

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da toplandı. 56 delege katılıyordu. Mustafa Kemal Paşa oybirliği kongre başkanlığına getirildi³³. Paşa açış nutkunda şunları söylüyordu: "Şurada acıklı bir gerçek olmak üzere arz edeyim ki, ülkemizde çok yabancı parası dönüyor ve birçok propandalar yapılıyor. Buradaki amaç pek açıktır ki milli hareketi başansız yapmak; milli emelleri kötürümleştirmek, Yunan ve Ermeni amaçlarını kolaylaştırmaktır. Her çağda, her ülkede ve her zaman meydana çıktığı gibi bizde de yüreği ve sınırları güçsüz, anlayışsız insanlarla beraber vatansız, aynı zamanda kişisel çıkarlarını milletin yararında anyanlar alçaklar da vardır"³⁴.

31 Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, Ankara, 1995, s.104.

32 Kasalak, Manda ve Himaye, s.124.

33 Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.80.

34 Fahrettin Kırzıoğlu, Erzurum Kongresi, C.II, Ankara, 1993, s.21; Kasalak, "Erzurum Kongresinin Yapıldığı Günde Manda ve Himaye Konusunda Yazışmalar ve basında Tartışmalar" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.8, Mart, 1992, Sayı 23, s.397.

Mustafa Kemal'in bu nutku oldukça manidardır. Bu sözlerin altında çok derin manalar yatmakta iyi niyetten yoksun olarak bir devletin gölgesi altında yaşamayı şiar edinenleri keskin bir dille eleştirerek ileride yayınlanacak olan kongre beyannamesinin de yönünü çizmiş bulunmaktaydı.

Kongrenin açıldığı tarihte Amerikan Yüksek Komiseri Bristol dışişlerine bir telgraf çekiyordu. Bu telgrafın da Türkiye hakkında bir manda öneriyor. Türk halkının hem cahil hem de eğitim görmemiş olduğunu bu yüzden bir seçim yeteneklerinin bulunmadığını belirtiyordu³⁵.

Kongre sırasında Milli Mücadele'nin komuta heyetini Amasya'da bulunan Bekir Sami (Kunduk)'nin telgrafları meşgul etmişti. Temmuz ayı sonlarına doğru Amasya'ya gelen Beyrut eski valisi Bekir Sami³⁶, 5.Kafkas Tümeni Komutan Vekili Mehmet Arif (Ayıcı) Bey'in aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çeker. Telgrafta "tam istiklâl talep edildiği fakat bunun mümkün olmadığı, ileride ülkenin bölüneceğini çözüm yolunun manda olduğu bu mandanın Amerikan mandasından başka bir şekli olmadan geçici olarak kabullenilebileceği belirtiliyordu. Bu konu ile ilgili olarak Bekir Sami Bey, Amiral Bristol ile görüştüğünün altını çiziyor, bütün milletin sedasını Amerika'ya duyurmak lazım geldiğini belirtiyordu³⁷.

Kongre başladıktan iki gün sonra (25 Temmuz) Bekir Sami'nin telgrafı Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçer. O, aydınlar ve askerler arasında Amerikan mandası fikrinin nasıl hızla yayıldığını ve bunun sebeplerini biliyordu. Birazdan belirtileceği gibi ona sorular yönelterek memnuniyetsizliğini ortaya koyacaktır³⁸.

35 Kasalak, Manda ve Himaye, s.125.

36 Bekir Sami, Milli Ahrar Fırkası idare heyeti üyesiydi. Bu fırka Wilson Prensiplerinin Türkler içinde uygulanmasını savunur. Amerikan mandasını istemişlerdir. Bekir Sami Amerikan mandasının en ateşli savunucularındandır. Kasalak, Manda ve Himaye, s.56.

37 Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, C.I, s.83-84.

38 Erol, Amerikan Mandası Meselesi, s.77-78.

İstanbul hükümeti bu tarihten içerisinde Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamaya çalışıyordu. Erzurum'da bulunan ve askerlikten çok politik işlerle uğraşan Rawlinson³⁹ İstanbul hükümetinin kayıtsızlığına karşın Erzurum Kongresi'nin anlamını ve işlevini çok iyi anlatmıştı. Görevleri arasında Erzurum Kongresini baltalamakta vardı. 27 Temmuz'da Rawlinson, Kâzım Karabekir'i ziyaret etti. Yaptığı görüşmede "Türkiye'nin Amerikan mandası altına verilmek istendiğini fakat Amerika'nın bunu kabul etmediğini buna göre Türkiye'nin herhalde İngiliz mandasına gireceğini bunun Türkiye için büyük faydalar sağlayacağını, İngilizlerin sırf insanlık gayretiyle Mısır'ı, Irak'ı ve Hindistan'ı manda altına alıp iyilikleri için çalıştıklarını" bildirdi⁴⁰. Bu anlatılanlardan oldukça müteessir olan Kâzım Karabekir Paşa Harbiye Nezareti'ne 28 Temmuz 1919 tarihinde bir telgraf çekerek bahsedilen mandaların mahiyetinden haberdar olup olmadıklarını sorarak günün birinde bütün varlığımızın, milli namusumuzda dahil olmak üzere son nefesimizde tükenmesi halinde boş yere çırpınacak veya zelilane bir Mısır İdaresi mi kabul olunacağı sorusunu hükümete yöneltecekti⁴¹.

Kâzım Karabekir Paşa manda ile ilgili endişelerini hükümete yönelttiği sorularla gösterirken, Mustafa Kemal Paşa'da Erzurum'dan Amasya'da bulunan Bekir Sami'ye bir cevabi telgraf çeker. Telgrafta Bir Amerikan mandasından söz etmenin mahzurlu olacağı belirtilerek kendi mektubunda açıkladığı bir takım noktaları aydınlatması isteniyordu. Yöneltilen sorular şunlardı: ülkenin taksiminin gerçekleşeceği hususundaki kesin cümlelerinizin kaynağı nedir? Ayrıca hukuk ve eğitimle ilgili bir takım sorular yöneltildikten sonra Amiral Bristol'un söz ettiği Osmanlı sınırlarının ne olduğu? İstanbul'daki Tevfik Paşa hükümetinin siyasetinin ne olduğu?

39 "Rawlinson İngiliz kontrol subayıdır. İngiltere dışişleri bakanı Lord Curzon'un yeğenidir. Daha geniş bilgi için Yavuz Özdemir, İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990.

40 Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.97.

41 Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, İstanbul, 1990, s.74.

Amerikan mandası ile İngiliz mandası arasındaki farkın ne olduğu, Amerikalıların neden Ermenistan mandasını terk ettikleri hususunda fikrini öğrenmek istiyordu⁴².

Mustafa Kemal Paşa'nın çekmiş olduğu bu telgrafa yukarıda açıkladığımız eski Beyrut valisi ve Milli Ahrar Fırkası üyesi Bekir Sami Bey, 30 Temmuz 1919 tarihinde Mehmed Arif Bey (Ayıcı) aracılığı ile şu karşılığı veriyordu; Tam bağımsızlık istendiği halde ülkenin birçok bölgeye ayrılacağı ve birkaç mandaya tabi tutulacağı dörtler komisyonunca kararlaştırılmıştır. Buna engel olmak için Amerika temsilcisi bir manda istemenin en uygun olacağını söylemiştir. Yalnız hakimiyet haklarının söz konusu olduğu ve yurt bütünlüğünün korunacağı belirtilmiştir. Ayrıca Amerika'dan herhangi bir şekilde hükümet istenmeyeceği, anayasanın yürürlükte kalacağı ve eskiden olduğu gibi dışarda temsilcilikleri bulunması şartıyla Amerika'nın yardımını isteyeceğimiz belirtiyor. Eğitim hususunda mandaterliği Amerikalı misyonerlere değil, Amerikan hükümetine verme taraftarı olduğunu belirtiyordu. Temsilcinin söz ettiği sınırlarında Savaştan önceki sınırlar olduğunu, İstanbul hükümetinin politikasının belli olmadığı, Ermenistan'ın kurulmasına da verilen raporlarla imkân olmadığı açıklanıyordu⁴³.

Bekir Sami'nin verdiği cevap tatmin etmemiş fakat o yine de Amerikan Mandasını aklamaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'in telgrafını aldıktan sonra çektiği telgrafta "aldığı bilgiler doğrultusunda aslında korkulacak birşey olmadığını söylüyor" ve bir soru yöneltiyordu. "Amerika mandaya bu kadar olumlu bakıyorsa bu ona ne gibi bir yarar sağlayacaktır." (Telgrafın tarihi 1 Ağustos 1919 Erzurum). Bekir Sami Bey'de Amasya'dan 3 Ağustos 1919 tarihinde "Amerikalılarla yapılan görüşmeler şimdiye kadar özel bir şekilde olmuştur.

42 Atatürk Nutuk, s.63; Kırzıoğlu, Erzurum Kongresi, s.85-86; Onar, Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, C.I, s.113.

43 Atatürk, Nutuk, s.64.

Sırf varsayımdan ibaret olduğu için mandaterliklerin her iki tarafa yükleyeceği şartlar üzerinde durulmuştur" cevabını Erzurum'a göndermiştir⁴⁴.

İşte Bekir Sami Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden telgraf görüşmeleri bu şekilde olmuştur. Bekir Sami'nin sözleri aynı zamanda İstanbul'daki havayı da oldukça iyi yansıtmaktadır. Bu dönemde basının manda meselesine nasıl yaklaştığını aktarmaya çalışalım;

İkinci Damat Ferid Hükümeti'nin işbaşında olduğu 19 Mayıs 1919 ile 20 Temmuz 1919 tarihleri arasında basın genelde İngiliz ve Fransız mandasını ele almıştır. Alemdar Gazetesi 29 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz mandasını isteyen bir yazı hazırlayıp kamuoyuna duyurmuş bu yazıyı binlerece kişi imzalarıyla desteklemiştir⁴⁵.

14 Temmuz tarihli Alemdar Gazetesi Türkiye'nin anahtarının İngiltere'ye verilmesini istiyordu. 15 Temmuz tarihli sayısında ise İngiltere'nin İslâm alemine yakınlığı üzerinde durularak İngiliz mandası savunuluyordu. 16 Temmuz tarihli Tasvir-i Efkâr'da ise Amerikan mandası üzerinde duruluyordu. Anadolu'daki basının ise İstanbul'a nazaran farklı bir tavrı vardı. Açıksöz gazetesi manda taraftarlarına "sefiller" diyordu⁴⁶.

Erzurum Kongresi devam ederken gerek basında gerekse komutanlar arasında çeşitli manda tartışmaları olmaktadır. Amerikan mandası taraftarları mektup ve telgrafları ile kongreye etkide bulunmaya çalışıyorlardı. Tartışmalar Erzurum'daki kongre salonunda da devam etti. Kongrenin son gününe doğru Trabzon, Sürmene, Giresun ve Tirebolu delegeleri (Ömer Fevzi*, İbrahim Hamdi, Ali Naci, Yusuf Ziya) başkanlığa bir önerge verdiler

44 Atatürk, Nutuk, s.65.

45 Osman Özsoy, Gazetecinin İnfazı, İstanbul, 1997, s.90.

46 Kasalak, Manda ve Himaye, s.125-129; Kasalak, Erzurum'da Manda ve Himaye Konusu ve Komutanlar Arasında Yazışmalar, s.402, 403, 404.

* Ömer Fevzi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.123-124.

Önerge 22 maddelik bir programı içeriyordu⁴⁷. Prens Sebahattin'in doğu için geniş bir özerklik isteyen fikirlerinden etkilenerek bu önergeyi hazırlamışlardı⁴⁸.

Bu program taslağı doğu illerinin idarede adem-i merkeziyet esasına dayanan bir ıslahat programına benzemektedir⁴⁹. Programın bir maddesinde Doğu Anadolu illerinde Anglosakson uygarlığının rehberleri olan amerika ya da İngiliz milletlerinden herhangi birinin manda ve himayesi iyi karşılanır denerek⁵⁰ "pişmiş aşı su katılmak istemişlerdir. Karadeniz delgelerinin verdikleri bu önerge diğer azaların hücumları ile karşılaşmış ve kabul edilmemişti⁵¹.

"Kongre sona erdiği gün kongre adına neşrolunan ve Erzurum'da 10 Temmuz 1919 tarihinde Türk basımevinde tabedilen beyanname, Kongrenin sona erdiği gece bütün Anadolu'ya telgraflarla ilân edildi"⁵².

Kongrede alınan kararlar daha sonra Misak-ı Milli'nin temeline oluşturacaktır. Beyannamenin yedinci maddesi kongrede tartışma konusu olmuştu. Mustafa Kemal Paşa Türkiye üzerinde toprak emelleri olmayan bir büyük devletin teknik, iktisadi ve sınai yardımının gereğini belirten bir madde önerince temsilcilerden biri ayağa kalkarak bu maddenin bir manda anlamına gelip gelmeyeceği sorusunu yöneltmiştir. Erzurum Kongresi bildirisinin 7. maddesinde belirtildiği gibi "bir büyük devletin" sözcükleri "herhangi bir devlet" olarak değiştirilmiştir⁵³.

47 Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.92.

48 Kasalak, Manda ve Himaye, s.126.

49 Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.92.

50 Kasalak, Manda ve Himaye, s.126.

51 Goloğlu, Erzurum Kongresi, s.93.

52 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, Ankara, 1988, s.113.

53 Sonyel, Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, s.103; Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar, s.115; Süleyman Dalcı, Milli Mücadele'de Manda Sorunu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s.57.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresinin kapanmasından sonra da bu konu ile ilgili mektuplar almaya devam etmiştir. Çünkü Sivas kongresinde manda meselesi daha şiddetli olarak ortaya konulacaktır. Bunlardan biri 10 Ağustos 1919 tarihinde Halide Edip tarafından gönderilmiştir. Kurtuluş çaresi olarak "ehven-i şer" tabiri ile Amerikan mandasını öneriyor ve sebeplerini açıklıyordu⁵⁴.

Birkaç gün sonra da 13 Ağustos tarihinde Afyon'daki 12.Kolordu Komutanı Selahattin Paşa İstanbul'daki çeşitli partilerin Amerika heyetine vermek üzere kararlaştırdıkları hususları Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi⁵⁵.

Mustafa Kemal Paşa Selahattin Paşa'nın mektubuna 21 Ağustos 1919 tarihli telgrafla cevap verdi. Amerikan komisyonuna verilmek üzere alınan kararlara karşı çıktı. Ermenistan'a çoprak verilmesini tepki ile karşılıyordu⁵⁶.

Ankara'da bulunan 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa manda hususundaki telgraf trafiğinde önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul ve Erzurum arasında köprü vazifesi görmüştür. Ali Fuat Paşa, Kara Vasıftan aldığı bilgileri Erzurum'a göndermektedir. Mesele yine Amerika mandasıdır. "Kara Vasıf Amerikalılara tutunulduğu müddetçe düşmanların yurttan kovulabileceğini belirtmektedir. Böylece birçok devletle uğraşmak yerine Amerikalılarla teke tek mücadelenin daha kolay olduğunu" belirtmiştir⁵⁷.

Mustafa Kemal Paşa'da Ali Fuat Paşa'ya Erzurum'dan 19 Ağustos 1919 tarihinde çektiği telgrafla manda meselesinin iyice araştırılmasını istiyor ve İstanbul'da çalışan grup eğer vatanın kutsal değerleri için mücadele etmiyorsa Amerikan mandasının kabulü halinde bunların sağlanıp sağlanamayacağını soruyordu⁵⁸.

54 Atatürk, Nutuk, s.68; Erol, Amerikan Mandası Meselesi, s.81.

55 Atatürk, Nutuk, s.68.

56 Atatürk, Nutuk, s.66.

57 Atatürk, Nutuk, s.71.

58 Atatürk, Nutuk, s.71-72.

Erzurum'da Amerikan mandası diğer mandalara nazaran daha fazla tartışılmıştı. Kongrenin bitiminden sonra alınan bir kararla Wilson'a bir muhtura gönderildi. Muhturada şu noktalara değiniliyordu:

"İzmir'in işgaline muvaffakat etmek suretiyle bizzat kendi koyduğu prensiplere riayet etmediği 1500 yıllık bir tarihe sahip olan Türk milletinin mevcudiyetleri tarihe karışmış olan milletlerin prensipleri sayesinde ihya olunduğu bir devirde, yok olmaktan başka bir anlam taşımayan bu mukadderata boyun eğmeyeceği ve atalarının kanı ile yoğrulmuş olan bu topraklar için şeref ve namusu ile ölmeye karar verdiği bildirilmiştir⁵⁹.

Anlaşılacağı üzere vatan ve millet sevgisi ile tertiplemiş bir kongreden manda kararı nasıl çıkabilirdi. Baştan sona bu muhtura Milli Mücadele'nin ruhu ile hazırlanmıştı.

Mondros Mütarekesi'nin akabinde işgallerin başlamasıyla Türk aydınları arasında bir bikkınlık ve çöküntü hali başlamıştı. Bu hal içerisinde Wilson'un 14 ilkesini bir kurtarıcı gibi gören bir kısım Türk aydınları Milli Mücadelenin örgütlenme safhasında manda ve himaye meselesini ortaya çıkararak Kurtuluş Savaşımızın idareci kadrosunu belirli bir süre meşgul etmiştir. Atatürk, daha 1919 yılında Türk Milli Mücadelesi'nin ana temasını milli egemenlik ve bağımsızlık olarak belirlemiştir. Ne topyekûn bir teslim ne de manda O'nun kurtuluş çaresi olarak gördüğü yol değildir. Bağımsızlık yolunu seçerek Milli Mücadele'nin hiçbir safhasında geri adım atmamıştır.

"Erzurum Kongresi'nin milliyet esasından birisi, Efendiler; işte bu hudud-ı milli dahilindeki idarenin hakimiyeti millîye esâsâtına müstenid olmasıdır".

Mustafa Kemal

59 Erol, Manda ve Himaye Meselesi, s.81.